

DRUGA WERYFIKACJA ADWOKATÓW (1950–1954) W ŚWIETLE MATERIAŁÓW WEWNĘTRZNYCH MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

1. Wprowadzenie

Przemiany ustrojowe w powojennej Polsce, związane z procesem przemowienia władzy przez lojalnych wobec Związku Sowieckiego komunistów (skupionych przede wszystkim wokół Polskiej Partii Robotniczej), niosły za sobą potrzebę ukształtowania wymiaru sprawiedliwości w sposób zapewniający realizację celów politycznych tej grupy. Jako rzeczne cele wskazać można m.in. wytworzenie modelu zależnego sądownictwa – oraz innych grup zawodowych – wobec nowej elity władzy, co przejawiać się miało w udziale w aparacie represji skierowanym przeciwko środowiskom wrogim wobec sowietywizacji Polski (np. poprzez „odpowiednie” wyrokowanie) czy też – mówiąc eufemistycznym językiem ówczesnej propagandy – przeciwko środowiskom wykazującym „wrogie nastawienie wobec ustroju demokratycznego”¹.

Nie ulega wątpliwości, że w optyce elit komunistycznych odpowiednie ukształtowanie systemu prawnego i wymiaru sprawiedliwości było kwestią ważną. Głównym ośrodkiem realizującym politykę w tym zakresie było Ministerstwo Sprawiedliwości². Nieprzypadkowo na jego czele w latach 1945–1956 – a więc już od czasów Rządu Tymczasowego – stał Henryk Świątkowski³, będący osobą powiązaną ze środowiskami komunistycznymi.

* Uniwersytet Warszawski, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych, e-mail: k.rokicki2@uw.edu.pl.

¹ Zob. L. Chajń, *Trzeci rok*, DPP 1946, nr 7, s. 7.

² Resort ten już w pierwszych latach powojennej Polski (wówczas jako Resort Sprawiedliwości PKWN) aktywnie realizował politykę w zakresie ustawodawstwa, reorganizacji sądownictwa, prokuratury i studiów prawnych, a także podejmował akcje popularyzacji prawa – rzecz jasna zgodnie z programem komunistów („wytrwale realizując hasła programowe Manifestu lipcowego P.K.W.N.”). Zob. H. Świątkowski, *Prace i zamierzenia Ministerstwa Sprawiedliwości*, DPP 1946, nr 1, s. 2–4.

³ Henryk Świątkowski (1896–1970) – polski prawnik, specjalista w zakresie prawa wyznaniowego. Absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, w okresie dwudziestolecia międzywojennego i po II wojnie światowej działacz Polskiej Partii Socjalistycznej. Był jednym z bardziej znanych – obok np. Teodora Duracza – adwokatów broniących przed sądem przedstawicieli środowisk komunistycznych.

Co więcej, wśród elity tego resortu znajdowali się ludzie pełniący niejako kontrolną wobec ministra; dla przykładu za „szarą eminencję” Ministerstwa Sprawiedliwości uchodził Leon Chajn⁴, wiceminister i sekretarz stanu w latach 1944–1949, który – formalnie będąc członkiem władz Stronnictwa Demokratycznego⁵ – realizował polityczne polecenia władz PPR/PZPR⁶.

Jednymi z istotnych zadań stojących przed resortem sprawiedliwości były realizacja polityki kadrowej nastawionej na uzupełnienie braków osobowych (związanych ze śmiercią lub emigracją znacznej części prawników) przy jednoczesnym zaangażowaniu w reorganizowany wymiar sprawiedliwości ludzi dyspozycyjnych wobec dyrektyw władzy komunistycznej. Z tego względu podejmowano działania mające na celu m.in. kształcenie nowych, lojalnych kadr do pracy w zawodach prawniczych. Dla przykładu na polu sądownictwa i prokuratury powołano system tzw. szkół prawniczych Ministerstwa Sprawiedliwości (z – bodaj najbardziej znaną – Centralną Szkołą Prawnica im. Teodora Duracza w Warszawie jako szkołą „wyższego typu”)⁷, mający być drogą nauczania prawa

Uczestnik powstania warszawskiego w szeregach Armii Ludowej. W latach 1944–1956 szef resortu sprawiedliwości, od 1947 r. związany także naukowo z Uniwersytetem Warszawskim. Członek Komitetu Centralnego PZPR w okresie stalinowskim, w tym – do 1950 r. – członek Biura Politycznego KC. Zob. np. M. Pietrzak, *Henryk Świątkowski (1896–1970)* [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego*, red. G. Baltruszyński, Warszawa 2008, s. 201–202.

⁴ Leon Chajn (1910–1983) – polski polityk komunistyczny. W okresie II Rzeczypospolitej działacz Komunistycznej Partii Polski, po wybuchu II wojny światowej przebywający w Związku Sowieckim. Tam zaangażował się m.in. w działalność w Związku Patriotów Polskich, później oficerem politycznym w armii gen. Berlinga. Od 1944 r. w Polsce, w latach 1944–1949 pracował jako wiceminister i później podsekretarz stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości. Wieloletni członek władz Stronnictwa Demokratycznego (m.in. sekretarz generalny Centralnego Komitetu SD w latach 1945–1961), członek Rady Państwa w latach 1957–1965. Zob. A. Korzeniewska-Lasota, M. Lasota, *Leona Chajna poglądy na wymiar sprawiedliwości* MH-I 2016, z. 2, s. 317–320; M. Zaborski, *Wymiar sprawiedliwości* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2016, s. 250–251.

⁵ Tj. jednej z legalnych partii politycznych wchodzących w pierwszych latach powojennej Polski w skład tzw. Bloku Demokratycznego skupiającego partie zależne wobec PPR, teoretycznie skupiającej głównie środowiska inteligencji i rzemieślników. W latach 1949–1989 SD było jedną z trzech legalnie działających w Polsce partii politycznych i *de facto* partią satelicką PZPR.

⁶ Por. M. Łatyński, *Nie paść na kolana. Szkice o polskiej polityce lat powojennych*, Wrocław 2002, s. 116–117.

⁷ Więcej na ten temat zobacz np. A. Pasek, *Szkoły prawnicze jako przykład „demokratyzacji” wymiaru sprawiedliwości w początkach Polski Ludowej*, AUWr 2017, nr 3799, s. 247–262; M. Zaborski, *Szkolenie „sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej*, „Palestra” 1998, nr 1–2, 3–4, 5–6, 7–8.

alternatywną wobec uniwersytetów⁸, w której duży nacisk kładziono na przedmioty ideologiczne. W ramach tego systemu kształcono praktyków, którzy – o ile mieli poparcie organizacji politycznych (przede wszystkim PPR/PZPR) – nie musieli mieć nawet ukończonej szkoły średniej⁹.

Problemy kadrowe dotyczyły również adwokatury. Według danych zawartych w opublikowanym w 1947 r. *Sprawozdaniu w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, śmierć poniosło ok. 4500 adwokatów¹⁰, co – według różnych szacunków, (w tym tych wewnętrznych, opracowanych przez resort sprawiedliwości)¹¹ – stanowiło ponad połowę przedwojennej palestry¹². Do tego należy dodać również śmierć znacznej większości aplikantów adwokackich, którą szacowano na ok. 90 % liczby przedwojennej¹³. Specyfika zawodu adwokata, tj. profesji szczególnego zaufania społecznego, wymagała ustosunkowania się władzy do działań i postaw przedstawicieli polskiej palestry w okresie II wojny światowej. Z tego względu wszyscy adwokaci zostali w okresie powojennym poddani weryfikacji. W latach 1945–1954 przeprowadzono dwie duże akcje weryfikacyjne: pierwsza z nich miała miejsce w latach 1945–1950, druga zaś w latach 1950–1954.

Należy tu podkreślić, że w historiografii zdecydowanie przeciwstawia się pierwszą weryfikację drugiej, poddając tę pierwszą łagodniejszej

⁸ Co wynikało m.in. z ograniczonego zaufania do prawników-naukowców uniwersyteckich ze strony komunistów. Zob. K.W. Rokicki, *Centralna/Wyższa Szkoła Prawnicza im. Teodora Duracza w Warszawie jako alternatywa dla uniwersyteckiego kształcenia prawników. Próba oceny* [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 4, red. R. Łatka, Warszawa 2022, s. 140–159.

⁹ A. Pasek, *Szkoły...*, s. 255–256.

¹⁰ *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, Warszawa 1947, s. 36. [tabela pt. *Straty inteligencji polskiej (dane fragmentaryczne)* – K.W.R.].

¹¹ Ciężko jest jednoznacznie przesądzić o wiarygodności tych ostatnich źródeł, ale z pewnością przedstawiają one skalę problemu uznaną przez władze resortu, co miało przełożenie na uzupełnianie braków kadrowych.

¹² Szacunki przeprowadzone przez M. Zaborskiego zawierają informację o śmierci 56 % przedwojennych adwokatów. Dane wewnętrzne Ministerstwa Sprawiedliwości w notatce podsumowującej zagadnienia adwokatury z 1954 r. wskazują odpowiednio 58 %. Por. Archiwum Akt Nowych (dalej: ANN), Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie (dalej: MS), 5.4/5847, Notatka pt. *Rozwój adwokatury w latach 1945–1954*, 1954, k. 1.; M. Zaborski, *Zarys ustroju i dziejów Adwokatury Polskiej*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 66.

¹³ Zob. M. Zaborski, *Zarys ustroju...*, s. 66.

ocenie¹⁴. Ocena ta – pomijając zdecydowanie odmienne okoliczności polityczne (tj. porównując okres, w którym partia komunistyczna jeszcze nie objęła pełni władzy w Polsce z okresem jednoznacznie stalinowskim) – wynika przede wszystkim z samej materii weryfikacji: w ramach pierwszej akcji badano „nienaganne zachowanie weryfikowanego pod kątem obywatelskim, społecznym i zawodowym” („zwłaszcza w okresie okupacji niemieckiej”)¹⁵, zaś od 1950 r. badano czy „weryfikowany jest godny wykonywania zawodu adwokata w Polsce Ludowej”¹⁶. Tak ujęte kryteria świadczą niewątpliwie o znacznie bardziej politycznym charakterze drugiej weryfikacji, służącej możliwie całkowitemu wyeliminowaniu z palestry ludzi, którzy nie budzili zaufania komunistów.

Co więcej, sama organizacja i przebieg akcji weryfikacyjnej z lat 1945–1950 świadczyły o jej mniej restrykcyjnym charakterze. I tak np. w skład komisji weryfikacyjnych pierwszej instancji (przy izbach adwokackich) wchodziły 3 osoby delegowane przez różne ośrodki: Ministerstwo Sprawiedliwości, miejscową radę adwokacką oraz miejscowy sąd apelacyjny¹⁷, co dawało pewną swobodę w zakresie ukształtowania ich składu (nierzadko trafiali tam ludzie mający niekwestionowany autorytet w środowisku)¹⁸. Ponadto właściwe rady adwokackie mogły niekiedy decydować o postawieniu adwokata przed komisją weryfikacyjną, z czego zresztą korzystały¹⁹. Komisje weryfikacyjne z tego okresu były stosunkowo

¹⁴ Por. K. Wójcicki, *Jubileusz 80-lecia Izby Adwokackiej w Katowicach: zarys historii adwokatury Izby Katowickiej*, „Palestra” 2004, nr 5–6, s. 256; F. Sadurski, *Adwokatura polska w latach 1944–1988*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 89.

¹⁵ Zob. art. 8 ust. 1 dekretu z dnia 24 maja 1945 r. o tymczasowych przepisach uzupełniających prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. z 1945 r. Nr 25, poz. 146).

¹⁶ Zob. art. 113 ustawy z dnia 27 czerwca 1950 r. o ustroju adwokatury (Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275).

¹⁷ M. Zaborski, *Pierwsza weryfikacja adwokatów w Polsce Ludowej (1945–1950)*, „Palestra” 2015, nr 11–12, s. 200.

¹⁸ Dla przykładu rzecznikiem dyscyplinarnym w procesach weryfikacyjnych w Warszawie był na początku Witold Bayer (1906–1992) – przedwojenny adwokat, działacz środowisk narodowych i podziemnych struktur adwokatury w czasie II wojny światowej, który w latach 1947–1949 był więziony za swoją działalność polityczną. Zob. W.J. Muszyński, M. Zaborski, *Bayer Witold Edgar (1906–1992)* [w:] *Słownik biograficzny adwokatów polskich*, t. III, z. 1, Warszawa 2018, s. 16–20.

¹⁹ Dla przykładu Rada Adwokacka w Toruniu zrobiła to w sierpniu 1946 r., badając sprawę adwokatów dopuszczonych do zastępowania stron przed sądami niemieckimi. Decyzja ta sprzeciwiała

łagodne i liczba osób zweryfikowanych jako „niegodne” w pierwszej weryfikacji nie była duża²⁰. Dodać należy, że fundamentalnym elementem postępowania weryfikacyjnego z lat 1945–1950 była rozprawa, co dawało zweryfikowanemu możliwość obrony²¹. Dla odmiany po 1950 r. weryfikacja była oparta głównie na tajnym postępowaniu dowodowym. Wskazane wyżej elementy, choć nie powinny przesądzać o zbyt pozytywnej ocenie pierwszej akcji weryfikacyjnej (gdyż np. w skład komisji weryfikacyjnych wchodził także ludzie dyspozycyjni wobec władzy komunistycznej, nieprzypadkowo wybierani przez ministra), czynią ją zasadniczo odmienną od tej z lat 1950–1954.

Druga weryfikacja palestry była już przedmiotem częściowego zainteresowania ze strony naukowców badających dzieje tej grupy zawodowej, jednakże wątek tej akcji – będącej niewątpliwie istotną częścią w procesie stalinizacji szeroko pojętego środowiska prawniczego – był na ogół poruszany jako jeden z wielu i nie był przedmiotem osobnych, szerszych badań naukowych²². Byłoby wskazane, by w przyszłości ukazał się tekst bardziej kompleksowy, poświęcony szczegółom związanym z przebiegiem akcji weryfikacyjnej; akcji będącej masowym procesem

się poleceniom sformułowanym przez Wydział Wykonawczy Naczelnej Rady Adwokackiej, by przed komisjami weryfikacyjnymi stawiać wszystkich adwokatów mających takie uprawnienia. Zob. J. Kutta, *Historia Izby Adwokackiej w Bydgoszczy 1945–2010*, Bydgoszcz 2012, s. 36.

²⁰ Zob. np. M. Czapska, B. Szabat, J. Zięba, *Adwokatura świętokrzyska. Zarys dziejów od początku XIX wieku*, Kielce 2013, s. 81. Z kolei według szacunków M. Zaborskiego, najprawdopodobniej zweryfikowano negatywnie najwyżej około stu adwokatów (co było niewielkim procentem przy ogólnej liczbie zweryfikowanych szacowanej na co najmniej 500, a możliwe, że więcej niż 1000 osób). Zob. M. Zaborski, *Pierwsza...*, s. 214–215.

²¹ Zob. Dekret z dnia 24 maja 1945 r. o tymczasowych przepisach uzupełniających prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. z 1945 r. Nr 25, poz. 146), art. 8 ust. 1.

²² Jako wyjątkowe można tu wskazać dwa artykuły dotyczące bezpośrednio II weryfikacji Zob. M. Mikołajczyk, *Akcja weryfikacyjna adwokatów szczecińskich w latach 1951–1952* [w:] *60 lat Szczecińskiej Izby Adwokackiej 1951–2011*, red. M. Mikołajczyk, J. Piosicki, Szczecin 2011, s. 42–52; A.Z. Jurkiewicz, *Weryfikacja adwokatów Izby Lubelskiej w latach 1951–1953* [w:] *90-lecie Izby Adwokackiej w Lublinie*, red. P. Sendecki, Lublin 2009, s. 290–296. Inne teksty, w których wspomniano o tym procesie to m.in.: A. Redzik, T. Kotliński, *Historia adwokatury*, wyd. 4, Warszawa 2016; J. Kutta, *Historia...*, s. 77–81; D. Szpoper, J. Świątek, *Dzieje adwokatury gdańskiej*, Gdańsk 2005, s. 58–59; A. Tomaszek, *Od ręcznego sterowania do reglamentowanej demokracji. Kształtowanie się samorządu adwokatury Polskiej Ludowej (1945–1963)* [w:] tenże, *O dawnej i niedawnej adwokaturze*, Warszawa 2025, s. 157–158; M. Zaborski, *Ustrój adwokatury polskiej w latach 1918–2018 w perspektywie historyczno-prawnej*, „Palestra” 2018, nr 11, s. 122–123.

historycznym, obejmującym 3097 osób, a więc znaczną większość ówczesnego środowiska adwokatów²³.

Celem niniejszego tekstu jest przyjrzenie się drugiej weryfikacji z perspektywy Ministerstwa Sprawiedliwości – organu sprawującego nad nią nadzór. Podstawę artykułu stanowi kwerenda przeprowadzona wśród dokumentów stanowiących część obszernego zespołu „Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie” (obejmującego lata 1944–2001), znajdującego się w Archiwum Akt Nowych. Analizowane źródła stanowią zróżnicowany materiał wewnętrzny wytworzony w resorcie sprawiedliwości w okresie trwania drugiej weryfikacji, spośród którego szczególne znaczenie mają dokumenty dotyczące prac Wydziału ds. Adwokatury (jednostki organizacyjnej nadzorującej i koordynującej pracę weryfikacyjną), protokoły z posiedzeń Kolegium Ministerstwa (podczas których dyskutowano o sytuacji w adwokaturze) oraz notatki przekazywane do sekretariatu ministra i wiceministrów.

Przegląd powyższych źródeł ukazać może istotną perspektywę dla zrozumienia genezy weryfikacji, jej przebiegu oraz oceny skutków. U podstaw może też dać odpowiedź na pytanie, czy akcja weryfikacyjna była – zdaniem inicjatorów i szerzej, władzy komunistycznej – przedsięwzięciem zakończonym sukcesem. Wewnętrzny charakter źródeł resortowych, mimo – charakterystycznej dla epoki – wszechobecnej nowomowy komunistycznej, czyni je zasadniczo wiarygodnymi na potrzeby rekonstrukcji tego obrazu.

2. „Ustawa kagańcowa” - podstawa drugiej weryfikacji

Podstawą prawną organizacji akcji weryfikacyjnej z lat 1950–1954 była ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. o ustroju adwokatury²⁴. Akt ten został uchwalony jednogłośnie na 81. posiedzeniu zdominowanego przez komunistów Sejmu Ustawodawczego. Dosłowna analiza wypowiedzi posłów biorących udział w dyskusji – ze sprawozdawcą, Władysławem Kiernikiem²⁵, na czele – sugeruje, że projekt ustawy będący przedmiotem

²³ AAN, MS, 1.1/21, Notatka w sprawie adwokatury, 20.06.1953, k. 2.

²⁴ Dz.U. z 1959 r. Nr 8, poz. 41 ze zm.

²⁵ Władysław Kiernik (1879–1971) – polski polityk i prawnik. Absolwent studiów prawnych na Uniwersytecie Jagiellońskim (w 1903 r. został doktorem praw). Przed I wojną światową oraz w okresie

obrad miał być przełomem w historii polskiej palestry; ta ostatnia po raz pierwszy miała służyć „ludowi pracującemu”, a nie wewnętrznym interesom swojego środowiska. Cała argumentacja na rzecz przyjęcia nowej ustawy w kształcie przewidzianym przez rząd oparta była na negatywnym obrazie przedwojennej adwokatury, przedstawianej jako zepsuta moralnie, skorumpowana grupa zawodowa, całkowicie służalcza wobec sanacji²⁶.

Tak negatywny obraz polskiej palestry był kreowany przez władze jeszcze na kilka lat przed wejściem w życie – w sierpniu 1950 r. – ustawy o ustroju adwokatury, czego przykładem były teksty publikowane w „Demokratycznym Przeglądzie Prawniczym”²⁷ w latach 1947–1948. Powoływano się w nich na potrzebę moralnej odnowy tej grupy zawodowej, choć wówczas jeszcze nie wspomniano nic o potrzebie kolejnej weryfikacji²⁸ (wydaje się zatem, że pomysł na przeprowadzenie tej akcji pojawił się dopiero później, już w okresie prac nad nową ustawą i w schyłkowym okresie trwania pierwszej akcji weryfikacyjnej).

Sam postulat weryfikacji środowiska adwokackiego wpasowywał się w tę narrację. W trakcie wspomnianej dyskusji sejmowej rysowano obraz weryfikacji jako „koniecznego i krytycznego probierza posiadania przez

międzywojennym prowadził działalność adwokacką. Od początku XX w. zaangażował się w działalność polskiego ruchu ludowego – był współpracownikiem Wincentego Witosa oraz dwukrotnie (w 1923 r. oraz w latach 1925–1926) ministrem z ramienia PSL „Piast”. Po zamachu majowym należał do krytyków sanacji. Sądzony w procesie brzeskim, udał się na emigrację do Czechosłowacji. W trakcie II wojny światowej działał w ludowych strukturach konspiracyjnych. Po zakończeniu II wojny światowej był czołowym działaczem PSL, a także ministrem administracji publicznej w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej. Skonfliktowany ze Stanisławem Mikołajczykiem, był zwolennikiem współpracy PSL z komunistami. W latach 1947–1952 poseł na Sejm Ustawodawczy. Zob. R. Li-twiński, *Władysław Kiernik (1879–1971)* [w:] *Premierzy i ministrowie Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, red. Z. Girzyński, J. Klaczko, W. Piasek, Warszawa 2023, s. 314–316.

²⁶ Zob. *Sprawozdanie stenograficzne z 81. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 czerwca 1950 r.*, Warszawa 1950, s. 46–69.

²⁷ Pełna nazwa: „Demokratyczny Przegląd Prawniczy: Centralne Czasopismo Prawnicze Poświęcone Praktyce i Wykładni Prawa oraz Służbie Wymiaru Sprawiedliwości” – czasopismo wydawane w latach 1945–1950 nakładem Ministerstwa Sprawiedliwości, będące jednym z głównych prawniczych czasopism branżowych w pierwszych latach powojennej Polski.

²⁸ Zob. S. Siedlecki, *Głos sądownika w sprawie ustroju adwokatury*, DPP 1947, nr 4, s. 29–30; L. Chajna, *O właściwe rozważanie. Na marginesie trzeciej rocznicy manifestu P.K.W.N.*, DPP 1947, nr 7, s. 5; J.W. Śliwowski, *O prawdziwe oblicze adwokatury*, DPP 1947, nr 6, s. 36–40; T. Jackowski, *O reformę adwokatury*, DPP 1948, nr 2, s. 27–34; A. Rypiński, *Pałaca konieczności*, DPP 1948, nr 6, s. 32–35.

adwokatów społecznej i moralnej kwalifikacji do wykonywania zawodu w Polsce Ludowej”. Uzasadnieniem tej konieczności miały być z kolei, podkreślane kilkakrotnie w trakcie tego posiedzenia, przedwojenne doświadczenia np. chłopów, którzy „często daremnie szukali obrony sprawiedliwości”, a którzy – w związku z rzekomym egoizmem adwokatów – „znajdowali ruinę swojego i tak nędznego bytu”²⁹.

Wizja reformy i „demokratyzacji” adwokatury zaprezentowana w dyskusji nad ustawą z 1950 r. miała charakter jednoznacznie propagandowy i nie odzwierciedlała faktycznej sytuacji, w której znalazła się adwokatura. W rzeczywistości bowiem ustawa ta w znaczącym stopniu zmieniała charakter palestry, likwidując *de facto* samorządność tej grupy zawodowej i przekształcając ją z – jak to było przed wojną – wolnej grupy zawodowej w element upaństwowionego systemu sprawiedliwości. Jako przykłady przepisów szczególnie dotkliwych dla adwokatów można wskazać te kształtujące daleko idące uprawnienia nadzorcze ministra sprawiedliwości nad adwokaturą³⁰, praktyczne zniesienie wielu swobód związanych z prowadzeniem praktyki przez pojedynczych adwokatów³¹, oraz – wreszcie – same przepisy o weryfikacji wywierające w sposób naturalny dodatkową presję na dużą część środowiska. Nie przez przypadek w historiografii ustawa z 1950 r. bywa nazywana „ustawą kagańcową”³².

²⁹ Zob. *Sprawozdanie...*, s. 46–69.

³⁰ Np. uprawnienie ministra do uchylenia uchwały organu adwokatury lub rozwiązanie samego organu w razie naruszenia prawa lub „zagrożenia interesowi publicznemu”, zarządzenia liczby adwokatów i aplikantów adwokackich w danej izbie, rozmieszczenia terenowego adwokatów, wyrażenia sprzeciwu wobec wpisu na listę adwokatów, ustalenia przepisów dotyczących wynagrodzenia czy powołania wszystkich członków komisji weryfikacyjnych. Zob. Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275, art. 6, 7, 8 ust. 1, 10, 48, 112.

³¹ Np. ograniczono prawo do odmowy pomocy prawnej „tylko z ważnych powodów”, zniesiono możliwość umownego negocjowania wynagrodzenia (wprowadzając sztywne wynagrodzenie w oparciu o rozporządzenie ministra), a ponadto adwokaci nie mogli odmówić powołania przez ministra na stanowisko w organie adwokatury. Co szczególnie istotne, ustawa wprowadzała instytucję zespołów adwokackich (wzorowaną na rozwiązaniach sowieckich), których członkowie mieli – zgodnie z literą ustawy – kontrolować się nawzajem i podnosić swój poziom ideologiczny i zawodowy. Zespoły adwokackie były środkiem do całkowitego upaństwowienia adwokatury i choć ustawa z 1950 r. zakładała dobrowolność zrzeszania się w zespołach, to jednak w praktyce zespoły były zakładane administracyjnie. Zob. tamże, art. 8 ust. 1, 52, 57, 71–73; A. Tomaszek, *Od ręcznego...*, s. 153.

³² Por. A. Tomaszek, *Od ręcznego...*, s. 146–154; M. Zaborski, *Ustrój...*, s. 121–124; Z. Krzemiński, *Historia warszawskiej adwokatury*, Warszawa 2005, s. 226–228.

Wedle ustawy, zadaniami adwokatury miały być przede wszystkim „współdziałanie z sądami i innymi władzami w ochronie porządku prawnego Polski Ludowej”, oraz „udzielanie pomocy prawnej zgodnie z prawem i interesem mas pracujących”³³. Takie zarysowanie zadań stawianych przed przedstawicielami palestry było charakterystyczne dla aktów prawnych epoki stalinowskiej, gdzie w przepisach początkowych podkreślano szczególną potrzebę ochrony ustroju komunistycznego³⁴. Użycie tej definicji stanowiło oficjalny punkt odniesienia do pozycji adwokatury w ramach systemu prawnego państwa, kreując służebną wobec niego rolę tej grupy zawodowej. Podkreślić należy, że nie była to wyłącznie praktyka polska i tak jak wiele sowieckich aktów prawnych zawierało takie tezy³⁵, tak w sferze adwokatury podobny przepis znalazł się już w 1948 r. w ustawie czechosłowackiej³⁶.

Jak już zostało ustalone, adwokat powinien być „godnym” sprawowania swojego zawodu w taki sposób, by „realizował interesy Polski Ludowej”. Wspomniana „godność” była nie tylko kluczową (bo wynikającą z ustawy) wartością dla postępowania weryfikacyjnego, ale stanowiła także o istocie sprawowania zawodu w ogóle, co mogło mieć znaczenie z perspektywy postępowania dyscyplinarnego bądź możliwości uzyskania wpisu na listę adwokatów już po zakończeniu weryfikacji. Na listę adwokatów mógł być wpisany tylko ten, kto w pierwszej kolejności „dawał rękojmię wykonywania zawodu adwokata zgodnie z zadaniami adwokatury w Polsce Ludowej”³⁷, zaś jej brak był podstawą do skreślenia z listy³⁸.

³³ Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275, art. 2.

³⁴ Zob. np. art. 1 projektu części ogólnej kodeksu karnego z 1950 r. [w:] *Projekt kodeksu karnego Polski Ludowej: część ogólna*, Warszawa 1951.

³⁵ Dla przykładu zob. art. 2 ustawy o ustroju sądów ZSRS, republik związkowych i autonomicznych (ros. Закон о судостроительстве СССР, союзных и автономных республик от 16 августа 1938 г.).

³⁶ Art. 1 czechosłowackiej ustawy z dnia 22 grudnia 1948 r. o adwokaturze (*Zákon ze dne 22. prosince 1948 o advokácii [advokátní řád]*, č. 322/1948) brzmiał: „Adwokaci są zobowiązani do działania na rzecz utrzymania i wzmocnienia ludowo-demokratycznego porządku prawnego oraz do pomocy organom państwa przy wykonywaniu prawa (cz. *Advokáti jsou povinni přispívat k zachování a upewnění lidové demokratického právního řádu a nápomáhat státním orgánům při provádění zákonů*).

³⁷ Warto dodać, że to kryterium zostało uznane przez ustawodawcę za ważne na tyle, by wyprzedzić w kolejności nie tylko ukończenie studiów, ale nawet nieskazitelność charakteru czy posiadanie obywatelstwa polskiego. Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275, art. 43 ust. 1.

³⁸ Tamże, art. 79 ust. 1 pkt 7.

W tych przypadkach użycie odmiennych terminów „godność” i „rękojmia” nie powinno przysłać czytelnikowi faktu, iż w rzeczywistości chodziło o ten sam przymiot lojalności wobec władzy komunistycznej. Ocenny i ogólnikowy charakter tych terminów był oczywistym zagrożeniem dla samodzielności adwokata (który w każdej chwili mógł zostać uznany za „niegodnego”) i był jednocześnie zabiegiem celowym oraz źródłem problemów przy przeprowadzeniu weryfikacji.

W świetle ustawy o ustroju adwokatury z 1950 r., z mocy prawa mieli podlegać jej wszyscy adwokaci, którzy w momencie jej wejścia w życie byli wpisani na listę adwokatów. W rzeczywistości nie objęła ona wszystkich a „jedynie” 3097 z 3987 osób widniejących na liście w dniu 27 lipca 1950 r.³⁹, ponieważ wyłączeni z niej zostali – decyzją ministra sprawiedliwości i przezeń powołani⁴⁰ – członkowie naczelnej i wojewódzkich rad adwokackich, komisji dyscyplinarnych oraz komisji weryfikacyjnych. Postępowanie weryfikacyjne miało charakter dwuinstancyjny: w pierwszej kolejności toczyło się przed wojewódzkimi komisjami weryfikacyjnymi utworzonymi przy każdej izbie adwokackiej, zaś odwołanie od ich decyzji kierowano do Wyższej Komisji Weryfikacyjnej (dalej: WKW), która została utworzona przy Ministerstwie Sprawiedliwości⁴¹. Odwołanie od decyzji komisji wojewódzkich przysługiwało zarówno weryfikowanemu, jak również prokuratorowi sądu apelacyjnego (przy czym ten ostatni mógł wnieść odwołanie zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść weryfikowanego)⁴². Warto podkreślić, że członkowie wszystkich komisji byli powoływani przez ministra sprawiedliwości⁴³.

Tryb pracy komisji weryfikacyjnych został określony bardzo ogólnikowo na poziomie ustawy – komisje miały, stosując odpowiednio

³⁹ AAN, MS, 1.1/21, Notatka w sprawie przebiegu i wyników weryfikacji adwokatury, II poł. 1953 r., k. 11.

⁴⁰ Zob. np. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 1951 r. w sprawie utrzymania w mocy wpisu na listę adwokatów powołanych na stanowiska Wyższej Komisji Weryf. Przy Min. Sprawiedliwości i Wojewódzkich Komisji Weryf. przy Izbach Adwokackich [w:] *Historia ustroju Adwokatury Polskiej w źródłach*, red. T.J. Kotliński, A. Redzik, M. Zaborski, Warszawa 2013, s. 377.

⁴¹ Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275, art. 111 ust. 1 oraz art. 114 ust. 1.

⁴² Tamże, art. 114 ust. 2.

⁴³ Tamże, art. 112.

przepisy o postępowaniu administracyjnym, z urzędu przeprowadzać dowody potrzebne do ustalenia okoliczności będących podstawą wydania orzeczenia⁴⁴, a także były zobowiązane do umożliwienia złożenia adwokatowi wyjaśnień ustnie lub na piśmie przed podjęciem decyzji o skreśleniu z listy⁴⁵. Takie ujęcie problemu było odmienne od przepisów wprowadzających pierwszą akcję weryfikacyjną, gdzie postępowanie było prowadzone w oparciu o przepisy postępowania dyscyplinarnego⁴⁶. Różnica ta nie miała jednocześnie większego znaczenia dla przebiegu procesu weryfikacyjnego, ponieważ władze łamały nawet te przepisy postępowania, które wynikały wprost z ustawy „kagańcowej”. Jako przykład można wskazać tu wspomniany art. 113 ust. 3, dotyczący umożliwienia adwokatowi złożenia zeznań – w praktyce dochodziło do sytuacji, w których postępowanie weryfikacyjne toczyło się zaocznie, bez wiedzy osoby weryfikowanej o jego szczegółach i bez faktycznej możliwości obrony z jej strony⁴⁷.

3. Nadzór ministerialny nad weryfikacją

W 1950 r. miała miejsce restrukturyzacja Ministerstwa Sprawiedliwości, której jednym z elementów – najpewniej w związku z planowaną zmianą ustroju adwokatury – było powołanie wspomnianego już Wydziału do spraw Adwokatury w ramach Departamentu Kadr MS. Jednostka ta dość szybko, bo już na początku sierpnia 1951 r., została „przeniesiona” do Gabinetu Ministra⁴⁸, zaś od marca 1952 r. funkcjonowała

⁴⁴ Tj. rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz.U. z 1928 r. Nr 36, poz. 341).

⁴⁵ Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275, art. 113 ust. 2 i 3.

⁴⁶ Tj. o art. 108–155 ustawy z dnia 4 maja 1938 r. – Prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. z 1938 r. Nr 33 poz. 289). Zob. także Dz.U. z 1945 r. Nr 25, poz. 146, art. 8 ust. 4.

⁴⁷ Zob. M. Zaborski, *Cuius regio eius palestra? Na drodze do adwokatury państwa totalitarnego. Przemiany ustrojowe adwokatury polskiej w latach 1944–1963* [w:] *Cuius regio eius religio? Publikacja po Zjeździe Historyków Państwa i Prawa. Lublin, wrzesień 2006 r.*, red. G. Górski, L. Ćwikła, M. Lipska, Lublin 2008, s. 438.

⁴⁸ Na podstawie zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 sierpnia 1950 r. nr 30/50. Zob. AAN, Najwyższa Izba Kontroli w Warszawie (dalej: NIK), 3.3/221, Protokół z kontroli przeprowadzonej przez starszego inspektora NIK, Józefa Potockiego, w Wydziale ds. Adwokatury Ministerstwa Sprawiedliwości w dniach 24–28 i 30–31 lipca 1951 r., 31.07.1951 r., k. 6.

jako Samodzielny Wydział Adwokatury (do 1957 r., kiedy została całkowicie rozwiązana)⁴⁹. Celem tej struktury była realizacja zadań i uprawnień Ministra Sprawiedliwości w stosunku do adwokatury, tj. m.in. nadzór nad organami samorządu i zespołami adwokackimi, koordynacja organizacji szkoleń zawodowo-ideologicznych czy rozpatrywanie skarg i zażaleń. Pracownicy Wydziału prowadzili również zestawienia statystyczne i analizowali sprawozdania z realizacji planów okresowych w poszczególnych jednostkach organizacyjnych palestry⁵⁰. W celu realizacji zadań Wydziału prowadzono także korespondencję dotyczącą projektowanych zmian w polskim ustawodawstwie (nie tylko z organami samorządu adwokackiego, ale także z Państwową Komisją Planowania Gospodarczego czy organami partii komunistycznej)⁵¹. Poza powyższymi Samodzielny Wydział Adwokatury (dalej: SWA) był jednostką, przez którą przechodziła duża część spraw kadrowych dotyczących adwokatów (dla przykładu jednym z pierwszych zadań Wydziału, już niedługo po jego powstaniu, było zebranie ankiet personalnych wszystkich adwokatów w kraju)⁵². Struktura ta sprawowała również nadzór nad przebiegiem akcji weryfikacyjnej oraz obsługiwała kancelaryjnie prace Wyższej Komisji Weryfikacyjnej.

Nie była to duża jednostka organizacyjna. Przez cały okres drugiej weryfikacji pracowało tam niespełna 10 osób⁵³. Co więcej, według protokołu kontroli przeprowadzonej przez Najwyższą Izbę Kontroli w lipcu 1951 r., w Wydziale ds. Adwokatury – ponad rok po jego powstaniu – nie dokonano formalnego podziału obowiązków między pracownikami,

⁴⁹ *Kronika*, „Palestra” 1957, nr 3, s. 131.

⁵⁰ Zob. AAN, MS, 8.1/6745, Podział czynności w Samodzielnym Wydziale Adwokatury, 24.02.1953 r., k. 2.

⁵¹ Taką korespondencję prowadzono, przykładowo, w sprawie uregulowania sytuacji zawodowej rady prawnego w 1953 r. Por. tamże, 1.6/263, Tezy Rady Adwokackiej w Lublinie, 29.05.1953 r., k. 12–17; tamże, Z. Rzepka, *Sprawa organizacji pomocy prawnej jednostek gospodarki uspołecznionej* (Notatka z konferencji KC PZPR z 3.06.1953 r.), k. 18–20.

⁵² AAN, MS, 5.4/5839, Notatka dot. działalności Samodzielnego Wydziału Adwokatury w latach 1950–1953, k. 1.

⁵³ Por. AAN, NIK, 3.3/221, Protokół z kontroli przeprowadzonej przez starszego inspektora NIK, Józefa Potockiego, w Wydziale ds. Adwokatury Ministerstwa Sprawiedliwości w dniach 24–28 i 30–31 lipca 1951 r., 31.07.1951 r., k. 6–7; tamże, MS, 5.4/5839, Notatka dot. działalności Samodzielnego Wydziału Adwokatury w latach 1950–1953, k. 3.

których, co warto podkreślić, było wówczas raptem siedmiu. Uczyniono to dopiero w trakcie kontroli⁵⁴. Ze sprawozdania z działalności Samodzielnego Wydziału Adwokatury za okres czerwiec 1952 r. – wrzesień 1953 r. wynika, że w latach 1950–1952 miały miejsce regularne zmiany w zespole pracowników Wydziału, co z pewnością utrudniało organizację pracy⁵⁵.

Naczelnikami Wydziału w latach 1950–1954 byli kolejno: Marian Lasota (1950–1951 – p.o. sędziego Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy), Janusz Gumkowski (1951–1952 – sekretarz generalny Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, późniejszy prezes WKW), Tadeusz Kasprzyk (1952–1953 – radca zatrudniony w resorcie od 1946 r.) oraz Ilia Rubinow⁵⁶ (od 1953 r. – od 1950 r. prezes SW dla m.st. Warszawy). Sprawowane przez wymienionych naczelników funkcje w aparacie państwowym i wymiarze sprawiedliwości dobitnie pokazują, że nie byli to ludzie z przypadku. W szczególności „zasłużonym” dla tzw. „ludowego” wymiaru sprawiedliwości był naczelnik Rubinow, który w latach 1950–1953 kierował tzw. sekcją tajną przy SW dla m.st. Warszawy, odpowiadając m.in. za wyroki śmierci w procesach politycznych⁵⁷. Naczelnik SWA pełnił kluczową rolę komunikacyjną dla tej jednostki, ponieważ prowadził korespondencję z innymi pionami resortu, a ponadto niejednokrotnie brał udział w pracach Kolegium Ministerstwa⁵⁸. W związku z tym obsada tego stano-

⁵⁴ AAN, NIK, 3.3/221, Wykaz faktycznego podziału prac w Wydziale ds. Adwokatury, 26.07.1951 r., k. 3.

⁵⁵ Taka była zresztą sugestia ówczesnego naczelnika SWA, radcy Tadeusza Kasprzyka. Zob. tamże, 1.9/463, Sprawozdanie z pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury, najpóźniej 5.08.1952 r., k. 10.

⁵⁶ Ilia Rubinow (1893 lub 1898–1976) – polski przedwojenny adwokat, absolwent studiów prawnych na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Po wojnie sędzia Sądu Okręgowego w Gliwicach, od 1950 r. prezes Sądu Apelacyjnego w Warszawie oraz Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy. W tym czasie osobiście kierował pracami tzw. sekcji tajnej w tym sądzie. Por. *W imię przyszłości partii. Procesy o łamanie tzw. praworządności socjalistycznej 1956–1957. Dokumenty*, red. M. Zaborski, Warszawa 2019, s. 202–203; Rubinow Ilja [w:] *Katalog kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych PRL*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/631222>, 05.05.2024.

⁵⁷ Za co zresztą został skazany dyscyplinarnie po 1956 r., choć wyłączną reperkusją jego działalności było przeniesienie w stan spoczynku (z utrzymaniem pełnej emerytury). Zob. D. Maksimiuk, *Jeszcze w sprawie sekcji tajnych w sądownictwie polskim w latach pięćdziesiątych XX wieku*, MH-I 2012, t. XI, s. 410.

⁵⁸ Jednakże jako osoba zapraszana przez ministra w związku z omawianymi zagadnieniami adwokatury. Żaden z naczelników Wydziału w latach 1950–1954 nie był stałym członkiem Kolegium. Por. § 2 ust. 1 Uchwały Rady Ministrów z dnia 3 lutego 1950 r. w sprawie powołania Kolegiów w naczelnych

wiska powinna być dla władz dość istotna, choć z drugiej strony pracowali tam ludzie łączący pracę w SWA z pracą w innych miejscach (np. Janusz Gumkowski w latach 1951–1952 równolegle stał na czele Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich)⁵⁹.

Za obsługę kancelaryjną WKW w 1951 r. odpowiedzialna była jedna osoba – referendarz Maria Walerzak, która prowadziła także ewidencję adwokatów i aplikantów adwokackich⁶⁰. Nie jest pewne czy odpowiadałoby za nią więcej osób, gdyby w SWA nie było nieobsadzonych stanowisk (jeszcze w 1953 r. odnotowywano wakaty)⁶¹, jednakże stan ten utrzymał się także w 1952 r. (gdy w SWA pracowało już 9 osób)⁶² i w pewnym stopniu świadczy to o niewielkich możliwościach organizacyjnych Wydziału. Z kolei w 1953 r., jak się wydaje, sprawami związanymi z weryfikacją adwokatów zajmowały się już trzy osoby (tj. pracownicy referatu kadr w SWA)⁶³, choć wówczas akcja weryfikacyjna była już na finiszu (pracowała jeszcze wyłącznie WKW), zaś „weryfikacja” jako oddzielna kategoria spraw nie była już umieszczana wśród zadań Wydziału w zestawieniach i planach kwartalnych⁶⁴.

Ogólny przegląd źródeł dotyczących działalności tej jednostki w latach 1950–1954 r. pozwala stwierdzić, iż tylko częściowo wypełniała ona zadania jej zlecone. Część z nich nie została zrealizowana ze względów logistycznych, tj. m.in. ze względu na powolny przebieg komunikacji między Wydziałem a nadzorowanymi organami adwokatury⁶⁵ czy ze

władzach państwowych (M.P. 1950 nr 17 poz. 174); AAN, MS, 1.9/450, Regulamin Kolegium Ministerstwa Sprawiedliwości, 4.10.1950 r., k. 75–76.

⁵⁹ AAN, MS, 1.9/463, Sprawozdanie z pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury, najpóźniej 5.08.1953 r., k. 10.

⁶⁰ AAN, NIK, 3.3/221, Wykaz faktycznego podziału prac w Wydziale ds. Adwokatury, 26.07.1951 r., k. 3.

⁶¹ Tamże, MS, 5.4/5839, Notatka dot. działalności Samodzielnego Wydziału Adwokatury w latach 1950–1953, k. 3.

⁶² Tamże, 8.1/6744, Samodzielny Wydział Adwokatury. Wykaz pracowników z podziałem na czynności, 22.05.1952 r., k. 2.

⁶³ Tamże, Szczegółowy podział czynności między pracowników Samodzielnego Wydziału Adwokatury, 30.06.1953 r., k. 4–5.

⁶⁴ Por. plany kwortalne za lata 1953–1954 [w:] tamże, 5.4/5840.

⁶⁵ Tamże, Sprawozdanie z wykonania planu pracy w III kwartale 1953 roku, 8.10.1953 r., k. 30.

względu na opieszałość ze strony decyzyjnych kadr w komitetach PZPR⁶⁶. Wydaje się, że duże znaczenie dla tego stanu miała z jednej strony niewielka liczba pracowników Wydziału⁶⁷, a z drugiej strony słaby poziom organizacji pracy, widoczny np. jeszcze w 1954 r., kiedy to pojawiały się skargi na pracę naczelnika Rubinowa, dotyczące m.in. przewlekłego przeglądania dokumentów i załatwiania przezeń spraw administracyjnych⁶⁸. Zważywszy na to, że była to jednostka utworzona zasadniczo do celów koordynacyjnych i nadzorczych nad organami adwokatury w całym kraju, jej działalność ciężko uznać za sprawną (nieprzypadkowo zresztą pojawiały się postulaty dotyczące przerzucenia części zadań nadzorczych bezpośrednio na samorząd adwokacki)⁶⁹. Dobitym przykładem nieudolności Wydziału Adwokatury czy też SWA był przebieg drugiej weryfikacji adwokatów.

4. Przebieg akcji weryfikacyjnej w źródłach ministerialnych

Jak zostało wspomniane, przepisy „ustawy kagańcowej” tworzące komisje weryfikacyjne weszły w życie pod koniec sierpnia 1950 r. Komisje te nie zostały jednak powołane od razu. Na przeszkodzie do ich utworzenia stała bowiem reorganizacja samorządu adwokackiego związana z reformą ustroju sądownictwa (tj. powołanie rad adwokackich przy sądach wojewódzkich, które powstały na miejsce sądów apelacyjnych na mocy ustawy z lipca 1950 r.)⁷⁰ i dopiero po powołaniu izb adwokackich przy sądach wojewódzkich rozpoczęły się prace nad typowaniem kandydatów do orzekania w komisjach weryfikacyjnych, którzy z kolei musieli

⁶⁶ Tamże, Sprawozdanie z wykonania planu pracy w I kwartale 1954 roku, 5.04.1954 r., s. 2.

⁶⁷ M.in. ze względu na niewystarczającą liczbę instruktorów Wydział nie był w stanie przeprowadzać wszystkich planowych wizytacji w organach adwokatury. Zob. tamże, Sprawozdanie z wykonania planu pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury w I kwartale 1952 roku, 8.04.1952 r., k. 10.

⁶⁸ Tamże, 5.4/5842, Protokół narady pracowników Samodzielnego Wydziału Adwokatury, 12.04.1954 r., k. 1–4.

⁶⁹ Zob. np. tamże, 1.9/463, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 16 września 1953 r. [uwaga J. Gumkowskiego dotycząca sprawozdania z prac SWA za okres od czerwca 1952 r. – K.W. R.], k. 3.

⁷⁰ Art. 1 pkt 4 ustawy z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 1950 r. Nr 38, poz. 347).

mieć „zatwierdzenie ze strony właściwych czynników politycznych”⁷¹. Mimo to dość wcześnie rozpoczęły się prace nad przebiegiem procedury weryfikacyjnej, o czym świadczy fakt, iż już na początku października 1950 r. zostały opracowane „zasady ogólne weryfikacji adwokatów i aplikantów adwokackich”, następnie zatwierdzone przez stronę partyjną.

Samo uściślenie kryteriów weryfikacji należy uznać za posunięcie z perspektywy władzy rozsądne, ponieważ – jak już wspomniano – ustawa operowała ogólnym terminem „godności wykonywania zawodu adwokata w Polsce Ludowej”, co czyniło faktyczną interpretację tego terminu problematyczną. W punkcie trzecim „zasad ogólnych” znalazła się informacja, zgodnie z którą za „niegodnych wykonywania zawodu adwokata w Polsce Ludowej” powinni być uznani ci adwokaci (aplikanci adwokaccy, obrońcy), którzy są wrogo ustosunkowani do Polski Ludowej”. Dalej podane zostały przykłady owej „wrogości”, dotyczące kolizji ich działalności z „interese Państwa i mas pracujących”, lekceważenia zasad etyki zawodowej, współpracy z okupantem hitlerowskim oraz działalności zawodowej adwokata w okresie przedwojennym⁷². Szczególnie interesująca jest ta ostatnia grupa, ponieważ łączyła ona „brak godności” z niejasno określonymi powiązaniami z obozem sanacyjnym (czy też, mówiąc językiem źródła, dążeniem „do ugruntowania faszyzacji w życiu państwowym”)⁷³. Przedwojenna działalność osoby weryfikowanej została uznana za kryterium na tyle kluczowe, że czyny adwokata z okresu II wojny światowej i powojennego miały mieć zasadniczo znaczenie drugorzędne (jako że komisja powinna brać je pod uwagę „w odpowiedniej mierze” i tylko „w szczególnych przypadkach zasługujących na uwzględnienie”)⁷⁴. Jak się okazało, takie radykalne i ogólnikowe przedstawienie kryteriów weryfikacji miało duży wpływ na jej przebieg.

⁷¹ AAN, MS, 1.9/450, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 9 października 1950 r., k. 92.

⁷² Tamże, Zasady ogólne weryfikacji adwokatów i aplikantów adwokackich, X 1950 r., k. 107.

⁷³ Dokładnie brzmienie: „[Za niegodnych powinni być uznani ci adwokaci, którzy] w szczególności: (...) aktywnie dążyli w okresie poprzedzającym klęskę wrześniową do ugruntowania faszyzacji w życiu państwowym lub też jako członkowie władz zrzeszeń adwokatury o charakterze reakcyjnym przyczyniali się do akcji tych zrzeszeń, mającej na celu wprowadzenie ideologii antydemokratycznej w adwokaturze”. Zob. tamże.

⁷⁴ Tamże.

Nie mniej istotne były zasady dotyczące przebiegu samego postępowania. Postępowanie było oparte o kumulację materiału dowodowego i było ono tajne. Znamienna była interpretacja tego, co jest dowodem. Jak już podkreślono, postępowanie powinno było się toczyć na podstawie przepisów o postępowaniu administracyjnym. Zgodnie z „zasadami”, jako środek dowodowy „służy wszystko, co może się przyczynić do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem”, co zostało słowo w słowo przeniesione z przedwojennego rozporządzenia o postępowaniu administracyjnym⁷⁵. W szczególności za środki dowodowe uznano „informacje urzędowe, pochodzące od Ministerstwa Sprawiedliwości i innych ministerstw, władz i urzędów oraz organów adwokatury, informacje pochodzące od partii politycznych i organizacji społecznych”⁷⁶. Co za tym idzie, informacje pochodzące od partii politycznych (czyli, w realiach stalinowskiej Polski, głównie proveniencji PZPR) zostały zasugerowane jako istotniejszy środek dowodowy niż przesłuchiwanie, „w miarę potrzeby”, świadków. Nie ulegać powinno zatem wątpliwości, że przygotowanie „zasad” weryfikacji służyło zabezpieczeniu „poprawnego” przebiegu akcji weryfikacyjnej, mającej na celu – zgodnie ze słowami ministra Świątkowskiego – „oczyszczenie adwokatury z elementów wrogich i obcych”⁷⁷.

Akcja weryfikacyjna przewidziana była pierwotnie na lata 1950–1951. Zgodnie z opracowaniem stanowiącym załącznik do protokołu z posiedzenia Kolegium Ministerstwa Sprawiedliwości z października 1950 r., wojewódzkie komisje weryfikacyjne miały odbyć podobną liczbę posiedzeń w obu latach i zakończyć swoje prace w roku 1951. Prace WKW miały również zostać zakończone do końca roku 1951, przy czym większość prac miała mieć miejsce w samym roku 1951 (co jest zrozumiałe, jako że była to komisja drugiej instancji)⁷⁸. Plan ten okazał się nierealny i do końca 1950 r. komisje wojewódzkie nie rozpoczęły pracy. Dopiero

⁷⁵ Por. tamże; Dz.U. z 1928 r. Nr 36, poz. 341, art. 49.

⁷⁶ AAN, MS, 1.9/450, Zasady ogólne weryfikacji adwokatów i aplikantów adwokackich, X 1950 r., k. 107.

⁷⁷ Tamże, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 9 października 1950 r., k. 93.

⁷⁸ Tamże, Sprawozdanie pt. *Sprawy adwokatury*, najpóźniej X 1950 r., k. 103.

na początku roku 1951 powołano członków tych komisji (42 adwokatów, 46 sędziów i 42 przedstawicieli wojewódzkich rad narodowych), zaś pod koniec lutego 1951 r. odbyła się komisja przewodniczących wojewódzkich komisji weryfikacyjnych, na których uzgodniono szczegóły działania komisji⁷⁹. Kierownictwo resortu przewidywało, że wszystkie postępowania weryfikacyjne w pierwszej instancji zostaną zakończone do około połowy roku, co również okazało się założeniem nierealistycznym; wszystkie komisje wojewódzkie zakończyły prace do końca listopada 1951 r., z wyjątkiem komisji warszawskiej, która pracowała do stycznia 1952 r.⁸⁰, co wydaje się o tyle zrozumiale, że była to komisja rozpatrująca najwięcej spraw (warszawska rada adwokacka zrzeszała pod koniec 1950 r. prawie 1100 osób, a więc ok. 27,5 % ówczesnej palestry)⁸¹.

Choć mogłoby się wydawać, że przeprowadzenie weryfikacji ponad trzech tysięcy osób w ciągu około dziesięciu miesięcy świadczyło o dużej sprawności komisji weryfikacyjnych, rzeczywistość była nieco inna. Wprawdzie weryfikacja nie była tak surowa jak mogłyby to sugerować niektóre głosy pojawiające się w dyskusji nad potrzebą „oczyszczenia” polskiej palestry (gdyż w pierwszej instancji zapadło 749 orzeczeń skreślających z listy, a więc „tylko” ok. 24 % wszystkich orzeczeń)⁸², jednak przebieg odwołań wykazał rażące błędy w pracach komisji wojewódzkich, które – nawet z perspektywy ogólnych, politycznych założeń weryfikacji – zakrawały na patologię. W wielu przypadkach orzekano na skromnym materiale dowodowym (na ogół dostarczonym przez miejscowy Komitet Wojewódzki PZPR lub organy samorządu adwokackiego), niekiedy nawet bez jego zostawienia w aktach sprawy. Często pisano wyłącznie krótkie uzasadnienia odwołujące się do przedwojennej działalności adwokata, stojące w sprzeczności z częścią materiałów

⁷⁹ Tamże, 1.9/456, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 24 lutego 1951 r., k. 47.

⁸⁰ Tamże, 1.6/240, Notatka dot. weryfikacji adwokatów, skierowana do wiceministra Henryka Cieśluka, ok. czerwca 1953 r., k. 2.

⁸¹ Dla porównania druga największa izba (krakowska) zrzeszała wówczas 510 osób, a w trzech województwach: koszalińskim, zielonogórskim i olsztyńskim było mniej niż 50 adwokatów. Zob. tamże, 1.9/456, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 24 lutego 1951 r., k. 46.

⁸² Tamże, 1.6/240, Niektóre dane statystyczne, dotyczące weryfikacji adwokatów, po 20.05.1953 r., k. 9.

dowodowych lub zawierające ogólne wyrażenia ocenne w rodzaju „niskiego poziomu etycznego weryfikowanego” lub „wroga ustroju”⁸³. Co więcej, niektóre z uzasadnień były skonstruowane w sposób absurdalny, np. jednego z adwokatów weryfikowanego przez komisję warszawską skreślono, gdyż „w sprawach prowadzonych przez siebie kierował się interesami swoich klientów”⁸⁴.

Liczne nieścisłości w postępowaniu przed komisjami wojewódzkimi i lakoniczność uzasadnień skutkowały masowymi odwołaniami od orzeczeń, które zapadły w I instancji. Było to zauważalnym problemem, gdy w czerwcu 1951 r. zaczęły spływać pierwsze pisma do Wyższej Komisji Weryfikacyjnej⁸⁵. Na 749 orzeczeń skreślających, 705 adwokatów złożyło odwołanie, a WKW w latach 1951–1953 rozpoznała 713 spraw⁸⁶. Z tego względu pojawiła się konieczność opracowania ściślejszych wytycznych na potrzeby postępowania w II instancji. Ich projekt został opracowany w Wydziale ds. Adwokatury. Następnie wytyczne zostały zatwierdzone na konferencji, która miała miejsce 12 stycznia 1952 r. w siedzibie Wydziału Administracyjnego KC PZPR i w której wzięli udział przedstawiciele Partii, resortu sprawiedliwości oraz prokuratury⁸⁷.

Ujęty w protokole przebieg konferencji jest interesujący, bowiem zwraca on uwagę na kilka istotnych problemów. Po pierwsze, uczestnicy byli zgodni co do stwierdzenia, że wojewódzkie komisje weryfikacyjne podejmowały decyzje w sposób wadliwy, często bez udowodnienia

⁸³ Tamże, Notatka dot. weryfikacji adwokatów, skierowana do wiceministra Henryka Cieśluka, ok. czerwca 1953 r., k. 3–4.

⁸⁴ Chodzi o postępowanie weryfikacyjne Romana Lutyńskiego, praktykującego w Płocku. Komisja uznała „kierowanie się interesami klientów” jako wystarczającą przesłankę, iż Lutyński nie będzie „dawał rękojmi ochrony interesów mas pracujących i Państwa Ludowego oraz współudziału w realizacji praworządności. Zob. M. Zaborski, *Cuius regio...*, s. 438.

⁸⁵ AAN, MS, 1.6/240, Notatka dot. weryfikacji adwokatów, skierowana do wiceministra Henryka Cieśluka, ok. czerwca 1953 r., k. 2.

⁸⁶ Tj. 705 spraw wynikających z odwołania zweryfikowanych negatywnie adwokatów oraz 8 spraw adwokatów, których wpis utrzymano i odwołanie wniósł prokurator. Zob. tamże, 1.1/21, Niektóre dane statystyczne, dotyczące weryfikacji adwokatów, po 20.05.1953 r., k. 24.

⁸⁷ Z ramienia ministerstwa byli to minister Świątkowski, naczelnik Wydziału Adwokatury Gumkowski oraz prezes Wyższej Komisji Weryfikacyjnej Marian Mazur. Zob. tamże, 1.6/239, Notatka z konferencji w Wydz. Adm. KC PZPR, 12.01.1952 r., k. 6.

jakichkolwiek zarzutów. Po drugie, minister Świątkowski zwrócił uwagę na konieczność głębszego przyjrzenia się powojennej działalności osób weryfikowanych: rzekomo wielu adwokatów „po wyzwoleniu zajęło jeśli nie pozytywne, to [co] najmniej lojalne stanowisko wobec Polski Ludowej”⁸⁸. Abstrahując od optymizmu wyrażonego przez ministra, twierdzenie to było przejawem pewnej liberalizacji kursu w postępowaniu w II instancji, mającej na celu zerwanie z częstą praktyką polegającą na skreślaniu z listy adwokatów tylko na podstawie powiązań przedwojennych obrońców ze środowiskami niekomunistycznymi. Po trzecie, w dyskusji pojawiły się wątpliwości co do poziomu surowości weryfikacji. Jeden z przedstawicieli PZPR wyraził obawę, że „indywidualizowanie spraw” (i co za tym idzie, stosunkowo elastyczne stosowanie wytycznych przez pracujące komisje) doprowadzi do sytuacji, w której WKW „będzie musiała uchylić zbyt dużo orzeczeń pierwszej instancji, a wtedy weryfikacja chybi celu”. Janusz Gumkowski miał wówczas, niejako w opozycji do tych obaw, zwrócić uwagę dyskutantów, iż część adwokatów skreślonych z listy stanie się grupą „liszeńców”⁸⁹ i będzie miała problem ze znalezieniem pracy⁹⁰.

Wytyczne dla II instancji oraz komisji warszawskiej były, wciąż, dość ogólne. Część terminów, które zostały w nich użyte, w rodzaju „wrogów Polski Ludowej” czy „słuszności orzeczenia”, nie została wyjaśniona i nie była nawet przedmiotem dyskusji na konferencji. Trzeba jednocześnie podkreślić, że wytyczne kładły duży nacisk na możliwie kompletne uwzględnienie materiału dowodowego i innych okoliczności, które miały być podstawą decyzji, a także na indywidualny charakter każdej sprawy (co zostało zresztą wyrażone dwukrotnie w tym, dość krótkim,

⁸⁸ Tamże, k. 6–7.

⁸⁹ (ros. *лишенцы*) – termin oznaczający ludzi pozbawionych praw obywatelskich przez sowieckie ustawodawstwo (do tej grupy należeli m.in. duchowni, obszarnicy, niektórzy funkcjonariusze byłej carskiej administracji etc.) funkcjonujący w systemie konstytucyjnym ZSRS w latach 1918–1936, a w prawie karnym do początku lat 60. XX w. Por. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików): Krótki kurs*, Warszawa 2010, s. 63; A. Bosiac-ki, *Ewolucja doktryny „konstytucjonalizmu radzieckiego” 1918–1991* [w:] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, t. XXII, Wrocław 2010, s. 256.

⁹⁰ AAN, MS, 1.6/239, Notatka z konferencji w Wydz. Adm. KC PZPR, 12.01.1952 r., k. 8.

dokumencie)⁹¹. Jak więc widać, zarówno ministerstwo, jak i strona partyjna nie były zadowolone z dotychczasowego przebiegu weryfikacji. Źródła ministerialne nie dają odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu przygotowanie tych wytycznych miało wpływ na jej dalszy kształt, jednakże nie ulega wątpliwości, że nie była ona już obciążona aż tak „mechanicznym” postępowaniem.

Wyższa Komisja Weryfikacyjna w początkowym okresie swojej działalności rozpatrywała sprawy powoli: od czerwca 1951 r. do końcówki września 1952 r. rozpatrzone zostały tylko 193 odwołania⁹², a np. w pierwszym kwartale 1952 r. – tylko 32 (z planowanych 120)⁹³. Jako powody długiego okresu prac WKW wskazywano nie tylko problemy wynikające

⁹¹ Wypada przytoczyć ww. wytyczne: [pisownia oryginalna, włącznie z podkreśleniem w maszynopisie – K.W.R.] „W streszczeniu wytyczne przedstawiają się następująco:

- 1) bezwzględnie skreślać wrogów Polski Ludowej i ludzi o niskim poziomie etycznym, ogólnym i zawodowym;
- 2) w pozostałych wypadkach zwracać dużą uwagę na postawę weryfikowanego w okresie okupacji i po wyzwoleniu;
- 3) ludzi starszych nie skreślać zbyt pochopnie na podstawie zarzutów natury ogólnej (np.b. endek, sanator, wyższy sędziak, czy urzędnik i tp. obcy ideologicznie) jeśli brak poważnych, konkretnych zarzutów. Każdy wypadek traktować indywidualnie;
- 4) to samo dotyczy adwokatów tzw. „starej kadry”, tj. dawnych przedwojennych;
- 5) orzeczenia wydawać w oparciu o ustalone zasady i w przekonaniu o słuszności powziętej, w każdym, poszczególnym wypadku, decyzji. Nie sugerować się rzekomą koniecznością utrzymania określonego procentu skreśleń;
- 6) mieć na uwadze, że orzeczenia powinny być słuszne, a uzasadnienia przekonywujące. Mocne uzasadnienie jest szczególnie ważne w przypadku orzeczenia o skreśleniu z listy adwokatów, gdyż skreśleni będą używali wszelkich dróg, by spowodować zmianę takiego orzeczenia;
- 7) wnioski o dobrowolne skreślenie z listy adwokatów w zasadzie uwzględniać, mogą jednak zdarzyć się wypadki, że wbrew tej zasadzie skreślenie w trybie weryfikacji będzie konieczne;
- 8) orzeczeń nie można wydawać mechanicznie, sprawy należy indywidualizować, materiały w każdej sprawie rozpatrywać w całości.

Zob. tamże, 1.6/240, Wytyczne dla Wyższej Komisji Weryfikacyjnej dla Adwokatów przy Ministrze Sprawiedliwości ustalone na konferencji w Wydz. Adm. KC PZPR w dniu 12 stycznia 1952 r., k. 10.

⁹² Notatka przedstawiona w 1953 r. Henrykowi Cieślukowi sugeruje, iż do października 1952 r. rozpatrzono 252 sprawy. Pod względem danych liczbowych wydaje się jednak źródłem mniej wiarygodnym niż raport naczelnika SWA, co potwierdza kilka innych omyłek. Por. tamże, 1.9/463, Sprawozdanie z pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury, najpóźniej 5.08.1953 r., k. 31; tamże, 1.6/240, Notatka dot. weryfikacji adwokatów, skierowana do wiceministra Henryka Cieśluka, ok. czerwca 1953 r., k. 5.

⁹³ Tamże, 5.4/5840, Sprawozdanie z wykonania planu pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury w I kwartale 1952 r., 8.04.1952 r., k. 9.

bezpośrednio z charakteru orzeczeń zapadłych w I instancji, ale również nieterminowe nadsyłanie brakującej dokumentacji przez komisje wojewódzkie. Z pewnością utrudnieniem była także sama organizacja pracy WKW oraz jej skład. Do tego organu zostali bowiem powołani ludzie, dla których – jako ważnych i aktywnych uczestników procesu stalinizacji wymiaru sprawiedliwości i prawa w Polsce (jak np. Gustaw Auscaler, Emil Merz, Maria Matwin, Jerzy Jodłowski czy Leon Kurowski) – praca w komisji nie była jedynym zajęciem, w związku z czym mieli ograniczony czas na orzekanie⁹⁴. Z pewnością nie pomagało tu wynagrodzenie, jako że członkowie komisji otrzymywali symboliczne 30–45 złotych za posiedzenie, a od 1953 r. orzekali w zasadzie *pro bono*⁹⁵. Część członków WKW regularnie przetrzymywała, wbrew przepisom, akta rozpatrywanych przezeń spraw, a pierwszy prezes komisji – Marian Mazur (wówczas sędzia SW dla m.st. Warszawy)⁹⁶ – miał nie przejawiać większego zainteresowania jej pracami⁹⁷. Niezadowolenie z pracy prezesa WKW może być o tyle zasadne, że od momentu powołania jego następcy – Janusza Gumkowskiego – jesienią 1952 r., tempo pracy komisji znacząco wzrosło. Mimo to w okresie od jesieni 1952 r. do wiosny 1953 r., planowany termin zakończenia weryfikacji był kilkakrotnie przedłużany⁹⁸.

⁹⁴ Dla przykładu Merz i Auscaler byli sędziami Sądu Najwyższego (orzekającymi także w trybie tajnym w procesach politycznych; Auscaler był wówczas dodatkowo rektorem Wyższej Szkoły Prawniczej im. Duracza), Jodłowski wykładał na Uniwersytecie Warszawskim i sprawował mandat posła na Sejm PRL, Kurowski był w latach 1951–1952 rektorem Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, zaś Maria Matwin była dyrektorem Departamentu Szkolenia w Ministerstwie Sprawiedliwości (i, prywatnie, żoną Władysława Matwina – członka KC PZPR, oraz – od 1952 r. – I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Warszawie).

⁹⁵ AAN, MS, 1.6/240, Notatka naczelnika SWA T. Kasprzyka dotycząca przebiegu prac WKW, 31.03.1953 r., k. 12.

⁹⁶ Marian Mazur (1910–1974) – polski prawnik, absolwent prawa na Uniwersytecie Warszawskim, na początku okresu powojennego adwokat w Zamościu. Następnie sędzia w Lublinie i Warszawie, w latach 1951–1952 prezes Izby Karnej Sądu Najwyższego, p.o. prokuratora generalnego w 1957 r. W latach 1956–1957 przewodniczył tzw. „komisji Mazura”, której celem było zbadanie nieprawidłowości i nadużyć w sądownictwie wojskowym okresu stalinowskiego.

⁹⁷ Zob. AAN, MS, 1.6/240, Notatka dot. weryfikacji adwokatów, skierowana do wiceministra Henryka Cieśluka, ok. czerwca 1953 r., k. 5.

⁹⁸ Zob. tamże, 1.6/241 Pismo Ministra Kontroli Państwowej do Ministra Sprawiedliwości dotyczącej kontroli przeprowadzonej w Samodzielnym Wydziale Adwokatury, 11.03.1953 r., k. 3.

Do końca 1953 r. komisja rozpatrzyła wszystkie odwołania, co zakończyło zasadniczą część drugiej weryfikacji adwokatów (faktycznie jednak akcja ta trwała do 1954 r., m.in. w związku z napływającymi prośbami o wznowienie postępowania). Według danych z połowy 1953 r. Wyższa Komisja Weryfikacyjna uchyliła orzeczenia komisji wojewódzkich w 494 przypadkach, zaś podtrzymała tylko 182 skreślenia. Co za tym idzie, w toku całej akcji weryfikacyjnej z listy adwokatów skreślono – wliczając w to prawomocne orzeczenia zapadłe w pierwszej instancji oraz postępowania umorzone, w związku ze skreśleniem w innym trybie – 246 adwokatów na 3097 weryfikowanych, a więc ok. 7,9 %⁹⁹. Choć mogłoby się na pierwszy rzut oka wydawać – porównując ostateczną ilość skreśleń z tą z postępowania przed komisjami pierwszej instancji – że odwołania stanowić mogły jakąś gwarancję sprawiedliwości, to jednak należy podkreślić, że część orzeczeń komisji drugiej instancji była wciąż *stricte* polityczna, a ich uzasadnienie pozostawiało wiele do życzenia¹⁰⁰.

5. Ocena akcji weryfikacyjnej

Przebieg drugiej weryfikacji adwokatów był przedmiotem zainteresowania władz MS oraz KC PZPR, o czym świadczą źródła zachowane w AAN. Zarówno po zakończeniu prac komisji wojewódzkich, jak i WKW, przygotowywane były dokumenty, oraz prowadzone były

⁹⁹ Zob. tamże, 1.1/21, Niektóre dane statystyczne, dotyczące weryfikacji adwokatów, po 20.05.1953 r., k. 24.

¹⁰⁰ Dla zobrazowania tych wątpliwości przywołam postępowanie weryfikacyjne Zbigniewa Baucza (1914–2017). Wojewódzka Komisja Weryfikacyjna w Warszawie wydała w grudniu 1951 r. orzeczenie skreślające go z listy adwokatów, powołując się m.in. na jego „nawyki burżuazyjne”, pracę na eksploatowanych stanowiskach przed wojną (w rzeczywistości kierownik jednego z referatów w Zarządzie Miejskim Lublina) oraz „czynny udział w nielegalnych organizacjach sanacyjno-faszystowskich” (Baucz należał do AK, a później podlegał Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj – ujawnił się w 1947 r., nie będąc już od jakiegoś czasu faktycznie zaangażowanym w konspirację). Wyższa Komisja Weryfikacyjna w kwietniu 1953 r. podtrzymała orzeczenie wydane w I instancji, powołując się na okoliczność, że przed ujawnieniem pracował już w Centralnym Urzędzie Planowania, co miało dowodzić jego nieszczeroci. Co więcej, mimo pozytywnej oceny działalności Baucza po 1947 r., komisja powołała się na przykłady dowodów na jego uchylanie się od obowiązków, co miało „cechować ludzi, którzy nie potrafili jeszcze dostatecznie przełamać w sobie drobnomieszczańskich nawyków i przyzwyczajzeń”. Do dowodów tych weryfikowany nie mógł się ustosunkować. W 1954 r. minister sprawiedliwości odmówił mu wznowienia postępowania weryfikacyjnego. Na listę adwokatów ponownie wpisany na podstawie decyzji Rady Adwokackiej w Warszawie, podjętej w grudniu 1956 r. Zob. AAN, Akta Zbigniewa Baucza, 4.

dyskusje dotyczące oceny tego procesu. Należy jednocześnie podkreślić, że weryfikacja była jednym z wielu problemów stojących przed Wydziałem ds. Adwokatury/Samodzielnym Wydziałem Adwokatury, w związku z czym np. na posiedzeniach Kolegium MS najprawdopodobniej nie była nigdy omawiana samodzielnie; nie była także przedmiotem spotkań wewnętrznych struktur PZPR w ministerstwie¹⁰¹. Nie była to więc sprawa najwyższej rangi.

W listopadzie 1952 r. na posiedzeniu władz ministerstwa sprawiedliwości odbyła się dyskusja dotycząca referatu pt. *O właściwą postawę adwokata w wymiarze sprawiedliwości*. Referat, dotyczący aktualnych i postulowanych postaw polityczno-ideowych w polskiej palestrze¹⁰², nie poruszał zasadniczo problemu akcji weryfikacyjnej, jednak – w toku dyskusji – do przebiegu weryfikacji odniósł się wiceminister Tadeusz Rek¹⁰³. Jego zdaniem, dotychczasowa praca komisji weryfikacyjnych (podkreślił, że wypowiedź ta miała miejsce prawie rok po zakończeniu prac komisji wojewódzkich, kiedy znane były problemy wynikające z ich orzeczeń) „nie całkowicie spełnia pokładane nadzieje stworzenia z adwokatury czynnika ludowo-demokratycznego”. Z drugiej strony podkreślił jednak, iż pozytywnym elementem weryfikacji było zebranie materiałów dotyczących wszystkich adwokatów oraz jej „wychowawcza rola, która spowodowała pewien przełom w pracy adwokatów”¹⁰⁴. Warto dodać, że wiceminister w żaden sposób nie rozwinął, o jaki przełom mu chodziło.

Opinie w podobnym duchu wyrażano także później. W połowie 1953 r. naczelnik Kasprzyk złożył sprawozdanie z działalności Samodzielnego Wydziału Adwokatury, które dotyczyło oceny procesu

¹⁰¹ Por. tamże, MS, 22/55, jednostki archiwalne nr 1–12.

¹⁰² Zob. tamże, MS, 1.9/457, Referat pt. *O właściwą postawę adwokata w wymiarze sprawiedliwości*, 10.11.1952 r., k. 282–294.

¹⁰³ Tadeusz Rek (1906–1968) – polski polityk komunistyczny i prawnik. Absolwent prawa na UW, działacz Związku Młodzieży Wiejskiej. W okresie II wojny światowej m.in. więzień obozu koncentracyjnego Auschwitz–Birkenau oraz członek Rady Pomocy Żydom. We wczesnym okresie powojennym członek Stronnictwa Ludowego i Polskiego Stronnictwa Ludowego, po czym w połowie 1946 r. dokonał rozłamu w partii Mikołajczyka, tworząc PSL „Nowe Wyzwolenie”, które popierało politykę komunistów. W późniejszym czasie wysoko postawiony członek Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Posel w latach 1944–1956, sędzia Sądu Najwyższego w latach 1946–1957.

¹⁰⁴ AAN, MS, 1.9/457, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 10 listopada 1952 r., k. 278.

weryfikacyjnego i było podstawą dyskusji na posiedzeniu resortowego kolegium we wrześniu 1953 r. Podsumowując samą weryfikację, uznał on, że „nie dała pożądaných skutków”, powołując się na liczbę oraz procent osób skreślonych z listy. Jednocześnie przedstawił pozytywne osiągnięcia tej akcji, wskazując na „zainteresowanie się zagadnieniami adwokatury” przez władze partyjne i administracyjne w terenie, zebranie materiałów o adwokatach, „które mogą być w przyszłości wykorzystane”, „wstrząśnięcie adwokatury i w pewnej mierze wprężenie się adwokatów do pracy społecznej” oraz usunięcie części, „minimalnej wprawdzie”, obrońców niechętnych systemowi komunistycznemu¹⁰⁵. Z opinią tą zgodził się w trakcie dyskusji wiceminister Rek; podkreślił on, że ministerstwo – dzięki weryfikacji – zyskało rozeznanie w stanie osobowym adwokatury. Co więcej, jego zdaniem wpłynęła ona pozytywnie na „przemiany psychiczne wielu adwokatów”, co przy dalszej „pracy wychowawczej” miałyby „zbliżyć adwokatów do nowej rzeczywistości”¹⁰⁶. Zgodnie z tym poglądem, wyrażonym także przez innych uczestników obrad kolegium¹⁰⁷, przeprowadzenie weryfikacji miało być wstępem do dalszego kształtowania palestry pod kątem ideologicznym, m.in. poprzez specjalne szkolenia polityczne.

Znajdująca się w dokumentach sekretariatu wiceministra Henryka Cieśluka¹⁰⁸ notatka, pochodząca najprawdopodobniej z tego samego okresu, prezentuje zbliżony obraz akcji weryfikacyjnej. O ile jej autor zgodził się z tym, że przeciągnęła się ona o dwa lata, efekt liczbowy był

¹⁰⁵ Tamże, 1.9/463, Sprawozdanie z pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury, najpóźniej 5.08.1953 r., k. 31.

¹⁰⁶ Tamże, Protokół z posiedzenia Kolegium MS z dnia 16 września 1953 r., k. 4.

¹⁰⁷ Np. przez Leszka Lernella, ówczesnego dyrektora Departamentu Ustawodawczego MS, oraz ministra Świątkowskiego. Zob. tamże, k. 5–6.

¹⁰⁸ Henryk Cieśluk (1906–2002) – polski polityk komunistyczny i prawnik. Absolwent studiów prawnych na UW w latach 30. oraz przedwojenny członek Komunistycznej Partii Polski. W trakcie II wojny światowej służył w Armii Czerwonej. Po wojnie rozpoczął pracę w wymiarze sprawiedliwości: jako prokurator oraz sędzia. Członek PZPR. Był m.in. sędzią w Najwyższym Trybunale Narodowym oraz szefem Prokuratury Wojewódzkiej w Poznaniu. W pierwszej połowie lat 50. był zaangażowany w tajne struktury sądownictwa w Warszawie. W latach 1952–1956 wiceminister sprawiedliwości, w latach 1961–1972 zastępca prokuratora generalnego, zaś w latach 1982–1989 członek Trybunału Stanu. Zob. *Henryk Cieśluk* [w:] *Katalog kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych PRL*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/51818>, 1.09.2025.

„nikły”, a adwokatura wciąż nie została „oczyszczona z elementów niepożądanych” i obciążonych „wielkim balastem ideologii burżuazyjnej”, o tyle jako jej niewątpliwą wartość uznał „wstrząs”, jaki miała ona wywołać w całej adwokaturze. Jego zdaniem weryfikacja „stała się ostrzeżeniem i zmusiła ogół adwokatów do zrewidowania dotychczasowych pojęć o roli i zadaniach adwokatury w warunkach władzy ludowej”¹⁰⁹.

Przedstawione w wyżej wymienionych źródłach oceny akcji weryfikacyjnej z lat 1950–1954 są zasadniczo negatywne. Ich autorzy byli zgodni co do tego, że przebieg i wyniki weryfikacji nie były zgodne z zamierzonymi celami. Charakterystyczne są jednocześnie pozytywne elementy tej oceny, dodawane niejako w kontrze do ogólnego wyniku i oparte przede wszystkim o wartość zebranej dokumentacji personalnej oraz o argument „wstrząsu” o znaczeniu „wychowawczym” dla środowiska adwokatów. Trzeba przyznać, że nawet jeśli te pozytywy traktowane były przez autorów ww. ocen jako swego rodzaju próba „wybielenia” nie do końca udanego przedsięwzięcia (świadoma lub nie – to pozostaje nie do zweryfikowania), to ich uwypuklenie wydaje się jak najbardziej trafne. Niewątpliwie bowiem druga weryfikacja wywołała uszczerbek w środowisku polskiej palestry, oraz była pokazem siły władzy, która arbitralnie i w oparciu o nieprecyzyjne kryteria mogła decydować, kto „był godzien” być adwokatem w komunistycznej Polsce, a kto nie. Z tego względu za zasadne można uznać stwierdzenia o „wstrząsie” i „ostrzeżeniu” wobec „niepokornych” adwokatów, nawet jeśli nie przełożyły się one – koniec końców – na przewidywaną aktywizację polityczną tej grupy (co było widoczne np. w poziomie upartyjnięcia, gdzie w latach 1953–1954 odsetek osób bezpartyjnych, będących grupą dominującą w środowisku, zmienił się tylko minimalnie)¹¹⁰.

¹⁰⁹ Tamże, MS, 1.6/240, Notatka dot. weryfikacji adwokatów, skierowana do wiceministra Henryka Cieśluka, ok. czerwca 1953 r., k. 2.

¹¹⁰ Na początku 1953 r. szacowano, że bezpartyjni adwokaci stanowili aż 77 % przedstawicieli tego zawodu. W ciągu roku poziom ten spadł do ok. 76 %. Dla porównania procent adwokatów-członków partii politycznych również spadł (np. w przypadku PZPR z 12,6 % do 10,36 %) i wzrósł tylko w przypadku Związku Młodzieży Polskiej. Por. Tamże, 5.4/5847, Notatka pt. *Rozwój adwokatury w latach 1945–1954*, 1954, k. 7; tamże, 1.9/463, Sprawozdanie z pracy Samodzielnego Wydziału Adwokatury, najpóźniej 5.08.1953 r., k. 11; tamże, 1.6/240, Wykaz nr 5: przynależność [partyjna – K.W.R.] po wyzwoleniu, po 15.01.1953 r., k. 16.

Należy więc przyjąć, że druga weryfikacja była wprawdzie sukcesem, ale niepełnym. O tej niepełności świadczyć może fakt, iż władza komunistyczna – nawet mimo pewnego rozluźnienia politycznego po 1956 r. – nadal pozostawała nieufna wobec adwokatury. Jako przykład potwierdzający tę tezę można podać powrót do pomysłu weryfikacji palestry podczas prac nad ustawą o ustroju adwokatury z 1963 r.¹¹¹, o czym świadczy notatka z uwagami do projektu rządowego z 1962 r.¹¹² Nieznany z nazwiska autor dokumentu znajdującego się w zbiorach KC PZPR – ogólnie uznając zmiany za słuszne – zwrócił uwagę na problem nierównego rozmieszczenia adwokatów w poszczególnych częściach Polski (co było, jak wspomniano, problemem ciągnącym się od wczesnych lat powojennych). Uznał on, że remedium na ten problem nie stanowiłoby nadanie dodatkowych uprawnień ministrowi sprawiedliwości oraz Naczelnej Radzie Adwokackiej, tylko przeprowadzenie kolejnej akcji weryfikacyjnej. Jego zdaniem, gdyby poszczególnym komisjom weryfikacyjnym przyznano prawo „do określania siedziby adwokata”, akcja ta mogłaby przyczynić się do rozwiązania problemu rzeczzonej dysproporcji, a przy okazji do „usunięcia jednostek zdemoralizowanych”¹¹³.

Autor notatki zwrócił uwagę także na to, że przeciwna akcji weryfikacyjnej oraz reformie ustroju adwokatury będzie grupa „adwokatów dobrze uposażonych”, którzy mieliby rzekomo zwalczać przepisy dotyczące podziału wynagrodzeń w ramach zespołów adwokackich. Opinia ta świadczy o przekonaniu przynajmniej części aparatu partyjnego, że palestra pozostawała wciąż środowiskiem w dużej mierze nieprzychylnym wobec ustroju komunistycznego. W dokumencie zasugerowano, by akcja weryfikacyjna była ściśle nadzorowana przez KC oraz komitety wojewódzkie PZPR, gdyż Biuro ds. Adwokatury – wówczas z dyrektorem Marią Matwin na czele – „wykazywało daleko idącą indolencję w pracy”¹¹⁴.

¹¹¹ Dz.U. z 1963 Nr 57, poz. 309.

¹¹² Zob. AAN, KC PZPR, XIB/165, Notatka zawierająca uwagi dot. projektu ustawy o adwokaturze, b.d. [ok. 1962 r.], k. 1–5.

¹¹³ Tamże, k. 4.

¹¹⁴ Tamże, k. 5.

Co za tym idzie, pewne ośrodki w Partii nie darzyły szczególnym zaufaniem Ministerstwa Sprawiedliwości jako instytucji mającej sprawować nadzór nad adwokaturą. Mimo to ani na podstawie ustawy z 1963 r. (przyjętej zresztą niejednomyślnie)¹¹⁵, ani w okresie późniejszym podobna akcja nie miała już miejsca.

6. Konkluzja

Przegląd materiału źródłowego proveniencji resortu sprawiedliwości z pierwszej połowy lat 50. XX w. pokazuje, że druga weryfikacja adwokatów była przedsięwzięciem udanym tylko częściowo, jeśli brać pod uwagę jej założenia deklarowane przez władzę komunistyczną. Jej celem było całkowite „oczyszczenie” palestry z ludzi, którzy nie byli „godni wykonywania zawodu adwokata w Polsce Ludowej”, to znaczy tych adwokatów, którzy z różnych względów politycznych byli dla komunistów niewygodni. Akcja weryfikacyjna z lat 1950–1954 była ugruntowana kilkuletnią dyskusją o roli adwokatury w poddawanej procesowi stalinizacji Polsce, co było elementem systemowej propagandy mającej na celu daleko idącą reformę prawa (obejmującą m.in. kodyfikację prawa karnego czy cywilnego) i przekształcenie wymiaru sprawiedliwości w taki sposób, by był on całkowicie podległy władzom i marksistowsko-leninowskiej ideologii. Przeprowadzona w nowych warunkach, zasadniczo odmiennych od pierwszej weryfikacji, miała być jednym z głównych przedsięwzięć w projekcie stalinizacji palestry.

Tak się jednak nie stało i bilans całego procesu jest nieco inny: postępowania weryfikacyjne trwały znacznie dłużej, niż pierwotnie przewidywano, a wojewódzkie komisje weryfikacyjne wydawały orzeczenia tak szczątkowo i wątpliwie uzasadnione, że nawet z perspektywy władz – dla zachowania pozorów praworządności – konieczna była pewna liberalizacja w późniejszym orzecznictwie Wyższej Komisji Weryfikacyjnej. Jak wspomniano, w toku weryfikacji skreślono niespełna 8 % adwokatów

¹¹⁵ Ustawa została przyjęta przy sprzeciwie pięciu posłów z koła poselskiego „Znak”, a jej przyjęcie było poprzedzone burzliwą dyskusją wokół krytycznego wobec projekt wystąpienia posła Stefana Kisielewskiego. Zob. M. Zaborski, *Ustrój adwokatury...*, s. 126–128.

poddanych temu postępowaniu, co – jak sugerują przytoczone źródła – nie było dla władz wystarczające.

Przyczyny tego stanu rzeczy należy dopatrywać się m.in. w samym działaniu resortu sprawiedliwości, który – zgodnie z ustawą z 1950 r. – sprawował nadzór nad adwokaturą. Jak wynika z dokumentów wewnętrznych, powołany do celów nadzoru i kontroli Wydział ds. Adwokatury/Samodzielny Wydział Adwokatury był strukturą słabo zorganizowaną, mającą przede wszystkim zbyt mało pracowników, którzy mogliby realizować postawione przed nią zadania (a przecież akcja weryfikacyjna nie była jedynym z tych zadań; jako inne można wskazać np. nierównomierne „rozłożenie” adwokatów w poszczególnych częściach kraju). Nie jest możliwe na tym etapie jednoznaczne stwierdzenie, że winę za taki przebieg weryfikacji ponosi wyłącznie resort (choćby dlatego, że przeciągający się dobór osób wchodzących w skład komisji był także zależny od decyzji struktur PZPR), jednakże słabość organizacyjna struktur resortowych w istotny sposób przyczyniła się przeciągnięcia się tego przedsięwzięcia w czasie. Akcja weryfikacyjna była u podstaw źle zorganizowana (czego przykładem jest choćby brak konkretnych ściśle określonych kryteriów oceny), niewystarczająco nadzorowana i w założeniu miała być przeprowadzona w bardzo krótkim czasie. Jej przebieg na etapie postępowań przed komisjami pierwszej instancji pokazuje także, że w łonie kierownictwa ministerstwa pojawiały się rozbieżności co do – z jednej strony – potrzeby możliwie całkowitego „oczyszczenia palestry”, oraz – z drugiej strony – zachowania względnie merytorycznego charakteru orzeczeń, sugerującemu praworządność tego postępowania.

Ostatecznie akcja weryfikacyjna nie zadowoliła elity władz komunistycznych w takim stopniu, w jakim tego oczekiwano. Z drugiej strony, próby wskazania jej pozytywów – choć raczej wtórne w kontekście całokształtu wspomnianych ocen – w sposób istotny przypominają o charakterze tego przedsięwzięcia. Druga weryfikacja z lat 1950–1954 była bowiem przykładem totalitarnych tendencji widocznych w dobie polskiego stalinizmu i w jej skutek ucierpiało – fizycznie i psychicznie – co najmniej kilkaset osób, a ponadto w jej wyniku komuniści uzyskali dostęp do licznych materiałów o charakterze osobowym, mogących zostać wykorzystanymi

w przyszłości np. do szantażu poszczególnych adwokatów. Pytanie o to, w jakim stopniu były one przydatne, powinno być przedmiotem odrębnych studiów. Z pewnością jednak uznanie akcji weryfikacyjnej za całkowity sukces władz byłoby, nawet mimo jednoznacznie negatywnych skutków dla polskiej palestry, co najmniej lekko przesadzone.

Streszczenie

Celem artykułu jest przyjrzenie się genezie, zbadanie przebiegu oraz dokonanie oceny tzw. drugiej weryfikacji adwokatów w optyce źródeł wewnętrznych Ministerstwa Sprawiedliwości, które sprawowało nad nią zwierzchni nadzór. Akcja weryfikacyjna z lat 1950–1954 była drugim tego typu przedsięwzięciem w powojennej Polsce, rozpoczętym zaraz po weryfikacji z lat 1945–1950. W przeciwieństwie do swojej poprzedniczki, gdzie badano postawę członków palestry w trakcie II wojny światowej, w drugiej weryfikacji badano to, czy adwokat był „godzien sprawowania zawodu w Polsce Ludowej”, co w praktyce nadawało jej charakter stricte polityczny. Badanie rozpoczęto od próby ujęcia tego procesu jako całości oraz w pewnym sensie od środka. Umożliwia to dokumentacja wytworzona przez pracowników resortu sprawiedliwości, którzy brali udział w organizacji weryfikacji oraz którzy sporządzali opracowania z jej przebiegu oraz ministerialnej elity, która nadawała ogólne ramy całemu procesowi oraz poddawała go ocenie. Artykuł powstał, przede wszystkim, na podstawie dokumentów archiwalnych będących częścią zespołu „Ministerstwo Sprawiedliwości w Warszawie” znajdującego się w Archiwum Akt Nowych.

Słowa kluczowe: adwokatura, weryfikacja, komunizm, stalinizm, wymiar sprawiedliwości

The Second Verification of Advocates (1950–1954) in the Light of Internal Documents of the Ministry of Justice in the Ministry of Justice's Internal Documents

S u m m a r y

This article examines the origins, course, and assessment of the so-called Second Verification of Advocates through the lens of the Ministry of Justice's internal sources – the authority that exercised supreme oversight over the process. The vetting campaign of 1950–1954 was the second undertaking of its kind in postwar Poland, launched immediately after the verification carried out in 1945–1950. Unlike its predecessor, which scrutinized the conduct of members of the bar during the Second World War, the second verification asked whether a lawyer was “worthy of practicing the profession in People's Poland,” which in practice gave it a distinctly political character. The study begins with an attempt to grasp the process as a whole and, in a sense, from the inside. This is made possible by documentation produced by Ministry of Justice staff (who took part in organizing the verification and prepared reports on its course) as well as by the ministerial elite, who set the overall framework for the entire process and evaluated it. The article is based primarily on archival documents from the record group “Ministry of Justice in Warsaw,” held at the Central Archives of Modern Records (Archiwum Akt Nowych).

Keywords: Polish bar, verification, communism, Stalinism, justice system

mgr Konrad Rokicki

Uniwersytet Warszawski

e-mail: k.rokicki2@uw.edu.pl